

INTRODUCCIÓ

Els fusters i els imaginaires desenvoluparen, a la Baixa Edat Mitjana, una activitat intensa com a productors d'escultura en fusta. La seva perícia tècnica és avalada pel volum i la qualitat de les obres conservades, així com també per l'especialització en l'art sacre: imatgeria, retaules i mobiliari litúrgic. Presentem en aquest estudi els resultats d'un treball de recerca que pretén aportar dades noves sobre les facetes laboral, productiva i socioeconòmica dels escultors del gòtic a Mallorca.¹

La riquesa documental dels arxius mallorquins ens va motivar per consultar fonts inèdites que ens han permès completar i actualitzar el catàleg d'escultors medievals, així com també abastar un estudi més complet del col·lectiu des de la història social de l'art. Al llarg del desenvolupament de la recerca hem ampliat les motivacions i els objectius, fruit de preguntes emanades de la documentació i la seva problemàtica. Aquestes qüestions estan restringides essencialment a l'àmbit laboral i productiu: existia un comportament endogàmic en el col·lectiu que afavorís la creació de nissagues d'artistes? Quines particularitats i problemàtiques hi hagué des del punt de vista corporatiu? Fou destacada la presència de mestres forans? Quins coneixements posseïen els mestres? Quin tipus de relació professional establiren amb altres col·lectius artístics? Tingueren els artífexs un pes rellevant en l'entramat artesanal de la ciutat de Mallorca? Per entendre la incidència d'aquestes i altres qüestions en l'exemple mallorquí és també decisiva la comparativa, en la mesura que puguem, amb el comportament que es donà en altres territoris de la Corona d'Aragó, el marc polític i cultural del Regne de Mallorca. Així, aquesta monografia s'emmarca en els estudis sobre l'artífex medieval, una vessant historiogràfica que emfasitza la perspectiva sociològica de l'obra d'art des del seu context productiu i que s'ha aplicat a l'estudi de diversos col·lectius artístics. L'actualitat del tema és palesa en les nombroses publicacions aparegudes al llarg de les darreres dècades; pel que

¹ El germen de la recerca se situa en el marc de la nostra tesi doctoral: Magdalena CERDÀ GARRIGA, *La imatgeria medieval mallorquina (1229-1520)*, 3 vol., tesi doctoral inèdita, Universitat de les Illes Balears, 2016.

fa a la Corona d'Aragó, destaca la línia encetada per Joaquín Yarza i seguida per altres autors.²

El període estudiat, la Baixa Edat Mitjana, queda delimitat per la cronologia establerta per la historiografia mallorquina, que abasta des de la conquesta de l'illa per Jaume I (1229) fins al conflicte de les Germanies (1521-1523). Aquest darrer episodi coincideix amb la desaparició d'importants artesans de la fusta i amb l'arribada dels nous postulats estètics del Renaixement. L'àmbit geogràfic d'estudi es restringeix a Mallorca, focus on es desenvolupà la producció artística fruit dels tallers de l'artesanat local. Menorca i Eivissa depenien, per tant, de l'entramat productiu mallorquí. El paper capdavanter dels tallers de Mallorca s'exemplifica amb l'encartament de joves de les altres illes amb mestres mallorquins. Per altra banda, també tenim en compte les estades d'imaginaires forans que, pel seu prestigi reconegut, foren els encarregats de dur a terme destacades obres a l'illa. Resulta d'interès rellevant conèixer les relacions laborals que establiren amb mestres locals i, en definitiva, la petjada que deixaren en el desenvolupament de la plàstica mallorquina.

Una de les problemàtiques principals que hem trobat al llarg de la recerca és la connexió complicada entre les dues realitats existents: l'artífex i l'obra, puix que una gran part de les obres documentades a la mà dels mestres no s'han conservat. A més, bona part de la documentació localitzada sobre els individus no sempre fa referència a l'àmbit de treball, sinó a d'altres que estan relacionats amb aspectes socials i econòmics de la vida de l'artista (capítols matrimonials, deutoris i impostos, compravenda de béns immobles, nomenament de càrrecs civils, etc.). Aquestes dades ens han servit de base per poder dur a terme un estudi socioeconòmic del col·lectiu. En canvi, per poder analitzar l'àmbit professional ens hem hagut de remetre a uns tipus de documents concrets (inventaris de béns, contractes d'obra i d'aprenentatge, pagaments, capítols del gremi, etc.), que no són

² Vegeu: Joaquín YARZA LUACES, «Artista-artesano en el gótico catalán», *LEAM*, 3 (1983-1985), pp. 129-169; Joaquín YARZA LUACES, «Artista-artesano en la Edad Media hispana», a Joaquín Yarza Luaces, Francesc Fité i Llevot (eds.), *L'artista-artesà medieval a la Corona d'Aragó. Actes. Lleida 14, 15 i 16 de gener de 1998*, Lleida-Universitat de Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, 1999, pp. 7-58; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «La transmisión del conocimiento artístico en la Corona de Aragón (siglos XIV-XV)», *Cuadernos del CEMYR*, 5 (1997), pp. 73-113; Antònia JUAN VICENS, «El estatus social del artesano de la piedra a finales de la Edad Media. Un análisis sobre fuentes documentales mallorquinas», *Medievalismo*, 23 (2013), pp. 241-264; Teresa IZQUIERDO ARANDA, *La fusteria a la València medieval (1238-1520)*, València, Universitat Jaume I, 2014; Encarna MONTERO TORTAJADA, *La transmisión del conocimiento en los oficios artísticos. Valencia, 1370-1450*, València, Institució Alfons el Magnànim, 2015; Francesca ESPAÑOL BERTRAN, «El artífice y sus habilidades. La transmisión del conocimiento artístico medieval», a Matilde Miquel Juan, Olga Pérez Monzón, Miriam Bueso Manzananas (coords.), *Ver y crear. Obradores y mercados pictóricos en la España gótica (1350-1500)*, Madrid, La Ergástula, 2016, pp. 97-134.

tan abundants i que no sempre aporten totes les dades que un investigador desitjaria.

A partir de les dades enunciades, l'estudi parteix d'un enfocament doble, materialitzat en l'estructura mateixa del text. En primer lloc, ofereix una anàlisi conjunta del col·lectiu dels fusters i imaginaires eminentment a partir de documentació arxivística i fent especial èmfasi en els aspectes relacionats amb l'àmbit laboral i productiu. Una de les primeres qüestions que hem volgut abastar és la problemàtica terminològica derivada de la polifacètica documentació de l'artífex a les fonts medievals i el corpus d'obres que realitzaven els fusters i imaginaires, mostra de la característica versatilitat de l'artífex medieval. Després d'aquests aspectes introductoris, la investigació se centra en el context de treball de l'artesà, analitzat a partir de tres grans ítems: el taller, les eines i les matèries primeres. Tot seguit, estudiem el marc gremial dels fusters per esbrinar quines problemàtiques i particularitats presenta l'exemple mallorquí, així com també aquelles qüestions relatives a l'organització del treball de taller i l'aprenentatge. Igualment, ens interessa conèixer la mobilitat dels artífexs, en un doble sentit: artesans forans que arribaren a Mallorca i artífexs mallorquins que viatjaren fora de l'illa. Pretenem establir els orígens, focus i radis dels viatgers, així com també les causes que en motivaren la mobilitat. Per altra banda, examinem alguns aspectes destacats de caire socioeconòmic íntimament lligats al context laboral de l'artesà de la fusta: els preus d'obres i salaris, els lligams professionals amb altres col·lectius, i la formació cultural i intel·lectual dels mestres. En darrer lloc, també ens interessa reflexionar sobre la incidència del col·lectiu o d'alguns dels membres en l'entramat social i econòmic del Regne de Mallorca. El darrer capítol s'articula des d'un altre enfocament: hi analitzem de manera individualitzada, partint de la documentació conservada, aquells artífexs i nissagues d'artistes que estan vinculats al treball de tipus escultòric.

En definitiva, amb aquest llibre pretenem abastar la faceta laboral, productiva i socioeconòmica dels artesans, amb l'objectiu d'aportar perspectives noves als estudis d'història social i d'història de l'art medieval de Mallorca i de la Corona d'Aragó.

L'ESTAT DE LA QÜESTIÓ

A diferència d'altres oficis artístics, com els picapedrers o els pintors, el tema dels artesans de la fusta fins ara no ha estat estudiat de manera exhaustiva en el context de la Mallorca medieval, si bé comptem amb algunes aportacions precedents destacades, però més aviat tangencials. En el corpus d'estudis podem diferenciar dos blocs: les anàlisis del col·lectiu dels fusters

des de l'òptica gremial emanades essencialment d'estudis històrics, i les aportacions monogràfiques sobre imaginaires de renom, sorgides especialment del camp de la Història de l'Art.

Les primeres dades publicades sobre el tema es remunten al segle XIX, quan, en el corrent del positivisme, Josep Maria Quadrado donà a conèixer un recull de documentació inèdita fins aleshores que completaria l'obra publicada anteriorment per Pau Piferrer *Recuerdos y Bellezas de España*. Resulten d'interès aquelles notícies referides a les partides de pagaments dels llibres de fàbrica de la Seu (1332-1573) i l'establiment de la capella gremial dels fusters a l'església parroquial de Santa Eulàlia (1365).³ A partir d'aquest primer exemple, les publicacions centrades en els treballs constructius de la Seu a l'Edat Mitjana constitueixen un apartat rellevant de les aportacions, a causa del paper aglutinador de la catedral, que ajuntà els tallers i artífexs més puixants de l'època. A partir de la transcripció i anàlisi dels llibres de fàbrica, coneixem els imaginaires que hi dugueren a terme obres destacades, el funcionament, jerarquia, salaris i tasques del taller de fusters dirigit pel «mestre fuster major de l'obra de la Seu», les matèries primeres emprades, etc. En aquest sentit, cal referir els treballs de Jaume Sastre que se centren en la transcripció del primer llibre de fàbrica (1327-1345), en l'anàlisi dels escultors de la pedra i la fusta del segle XIV en l'àmbit catedralici, i en l'evolució de la fàbrica durant la prelatura del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós (1390-1430).⁴ En la mateixa línia, destaquen les aportacions de Joan Domenge, que publicà una monografia sobre el procés constructiu de la Seu al segle XIV, així com també altres aportacions que abasten les principals obres constructives del segle XV i de part del XVI.⁵

Seguint en la mateixa línia metodològica basada en l'anàlisi i aportació documental d'obres edificies destacades, cal esmentar els treballs de Jaume

³ Pablo PIFERRER, José María QUADRADO, *Islas Baleares*, Palma, El Ayer, 1969 (1888), pp. 419-424, 427-428.

⁴ Jaume SASTRE MOLL, *El primer llibre de fàbrica i sagristia de la Seu de Mallorca, 1327 a 1345*, Palma, Cabildo de la Seu, 1994; Jaume SASTRE MOLL, «Canteros, picapedreros y escultores en la Seo de Mallorca y el proceso constructivo (Siglo XIV)», *BSAL*, 49 (1993), pp. 75-100; Jaume SASTRE MOLL, *La Seu de Mallorca (1390-1430): la prelatura del bisbe Lluís de Prades i d'Arenós*, Palma, Consell de Mallorca-Departament de Cultura, 2007.

⁵ Joan DOMENGE I MESQUIDA, *L'obra de la Seu: el procés de construcció de la catedral de Mallorca en el tres-cents*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1997; Joan DOMENGE I MESQUIDA, «Le portail du "Mirador" de la cathédrale de Majorque: du document au monument», a Philippe Bernardi, Andreas Hartman Virnich, Dominique Vingtain (dirs.), *Texte et archéologie monumentale. Approches de l'architecture médiévale*, Montagnac, Monique Mergoil, 2005, pp. 10-26; Joan DOMENGE I MESQUIDA, «La arquitectura en el reino de Mallorca, 1450-1550. Impresiones desde un mirador privilegiado», *Artigrama*, 23 (2008), pp. 185-239; Joan DOMENGE I MESQUIDA, «La construcción de la catedral de Mallorca entre 1400 y 1460. L'obra de les dues archades majós», a Amadeu Serra Desfilis (coord.), *Arquitectura en construcción en Europa en época medieval y moderna*, València, Universitat de València, 2010, pp. 147-186.

Sastre sobre els primers llibres d'obra del palau reial de l'Almudaina (1309-1314), així com també la reconstrucció de la figura de Pere Joan, un mestre fuster de la primera meitat segle XIV que compaginà el càrrec de *mestre fuster de les obres del senyor rei* amb treballs en l'àmbit catedralici.⁶

Un altre conjunt de publicacions s'ha interessat per la vessant corporativa dels fusters des d'una perspectiva àmplia, cronològicament parlant, que abasta des de l'Edat Mitjana fins al segle XVIII. Cal que esmentem aquí el primer estudi sobre els gremis mallorquins que feu Bartomeu Quetglas, així com els treballs de María José Massot Ramis d'Ayreflor i Margalida Bernat, publicats en dues monografies sobre la història del moble a Mallorca.⁷ Altres estudis que tracten el tema amb una delimitació cronològica de la Baixa Edat Mitjana ho fan des d'una perspectiva global que incorpora l'anàlisi de diversos col·lectius. És el cas de l'estudi de Joan Domenge sobre els oficis artístics medievals a Mallorca, que efectua una síntesi de la situació dels artífexs medievals, entre els quals compta els fusters i els escultors.⁸ Per part seva, Álvaro Santamaría analitzà la formació dels menestrals en època de Ferran el Catòlic. En destaca l'aportació d'algunes referències documentals del gremi dels fusters en època medieval i l'anàlisi comparativa de la vessant formativa en els oficis artesanals.⁹ Per part nostra, juntament amb Antònia Juan, ens hem aproximat a la participació dels fusters i dels picapedrers en el conflicte de les Germanies de Mallorca (1521-1523).¹⁰

El segon bloc del corpus està configurat per aquelles publicacions centrades en l'estudi de la figura i de la vessant productiva d'imaginaires rellevants del període baixmedieval. Aquí hi comptem essencialment els treballs duts a terme des d'una perspectiva historicoartística, encara que també és

⁶ Jaume SASTRE MOLL, *Els llibres d'obra del palau reial de l'Almudaina*, Palma, Universitat de les Illes Balears, 2001; Jaume SASTRE MOLL, «Pere Johan “fuster”: un carpintero trecentista mallorquí: 1309-1348», a Maria Barceló Crespí (coord.), *La manufactura urbana i els menestrals (s. XIII-XVI). IX Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Balearics, 1990, pp. 403-416.

⁷ Bartolomé QUETGLAS GAYÀ, *Los gremios de Mallorca: breve estudio histórico-sociológico de los colegios de honorables menestrales que florecieron en Mallorca desde el siglo XIII hasta el XIX*, Palma, Cort, 1980 (1939), pp. 82-88; María José MASSOT RAMIS D'AYREFLOR, Catalina CANTARELLAS CAMPS, Albert MARTÍNEZ ESTEVA, *El moble a les Illes Balears*, Palma, Institut Balear de Disseny, 1995, pp. 25-35; Margalida BERNAT I ROCA, «Algunes notes històriques sobre l'ofici de fusters (Mallorca, segles XIII-XVII)», a Kika Coll (ed.), *El moble a Mallorca: segles XIII-XX: estat de la qüestió*, Palma, Consell de Mallorca, Departament de Cultura i Patrimoni, 2011, pp. 15-41.

⁸ Joan DOMENGE I MESQUIDA, «Entorn als oficis artístics de Mallorca. Una aproximació als treballs i ocupacions dels artistes medievals (segles XIV-XVI)», a M. Barceló (coord.), *La manufactura urbana*, pp. 381-398.

⁹ Álvaro SANTAMARÍA ARÁNDEZ, «La formación profesional en Mallorca en la época de Fernando el Católico», *Príncipe de Viana. Anejo*, 2-3 (1986), pp. 651-667.

¹⁰ Magdalena CERDÀ GARRIGA, Antònia JUAN VICENS, «La participación de los oficios de la construcción en las Germanías de Mallorca», *Medievalismo*, 25 (2015), pp. 85-102.

destacada la línia documental d'altres aportacions. Cal comentar, en primer lloc, les dades referides a la connexió entre Pere Torrent i Mallorca donades a conèixer per Josep Maria Madurell.¹¹ D'altra banda, destaquen les publicacions de Marcel Durliat sobre art gòtic mallorquí, a través de les quals donà a conèixer dades inèdites sobre alguns mestres del segle XIV, com els Campredon, els Vilar o Desvilar i Pere Morey.¹² Un altre autor cabdal en l'acostament als artífexs és Gabriel Llopart, qui dedicà diverses monografies a escultors importants, com Pere Mates,¹³ Huguet Barxa¹⁴ i Gabriel Mòger III.¹⁵ Cal destacar-ne també les aproximacions a diversos imaginaires baixmedievals, que l'autor publicà en col·laboració amb Joana Maria Palou.¹⁶ Igualment, són destacables els estudis d'aquesta darrera autora sobre mestres rellevants, com Pere Morey, entre d'altres.¹⁷

Continuant en aquesta línia, són abundants les monografies aparegudes al llarg dels darrers anys centrades en els mestres i nissagues d'artistes objecte d'estudi, així com també en les obres mestres que executaren. Pels Campredon, cal esmentar l'estudi de Maria Eugènia Ripoll.¹⁸ L'estada ma-

¹¹ Josep Maria MADURELL MARIMON, «Pedro Nunyes y Enrique Fernandes, pintores de retablos. Notas para la historiografía de la pintura catalana de la primera mitad del siglo XVI», *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, II/1 (1944), pp. 7-65.

¹² Marcel DURLIAT, *L'art en el Regne de Mallorca*, Palma, Moll, 1989 (1964); Marcel DURLIAT, «Le portail du Mirador de la cathédrale de Palma de Majorque», *Annales de la Faculté des Lettres de Toulouse*, IX (1960), pp. 245-255.

¹³ Gabriel LLOMPART, «Pere Mates, un constructor y escultor trecentista en la Ciutat de Mallorca», *BSAL*, 34 (1973-1975), pp. 91-118.

¹⁴ Gabriel LLOMPART, «Huguet Barxa, autor del retablo de la "Passio Imaginis" de Felanix», *Archivo Español de Arte*, 50 (1977), pp. 328-335; DD.AA., *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura de les Illes Balears*, 4 vol., Palma, Promomallorca, 1996, vol. I, pp. 163-164; Gabriel LLOMPART, «Més precisions sobre Huguet Barxa, imaginari medieval», *Estudis Baleàrics*, 62-63 (1998-1999), pp. 53-59.

¹⁵ Gabriel LLOMPART, Jeroni JUAN, «Las Vírgenes-sagrario de Mallorca», *BSAL*, 32 (1961-1967), pp. 177-192; Gabriel LLOMPART, «Dos puntualizaciones definitivas sobre el retablo manierista de Sineu», *MYQ*, 16 (1976), pp. 265-276; Gabriel LLOMPART, «Les Marededéus sagraris de Mallorca», *Miscel·lània Litúrgica Catalana*, 14 (2006), pp. 61-86.

¹⁶ Gabriel LLOMPART, Joana Maria PALOU, «L'escultura gòtica», a Aina Pascual (coord.), *La Seu de Mallorca*, Palma, José J. de Olañeta, 1995, pp. 53-73; Gabriel LLOMPART, Joana Maria PALOU, «De portal a portal: innovació i tradició a l'escultura mallorquina del segle XV», a Maria Barceló Crespi (coord.), *Al tombant de l'edat mitjana: tradició medieval i cultura humanista. XVIII Jornades d'Estudis Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 2000, pp. 407-425.

¹⁷ Joana Maria PALOU, «Pere Morey, mestre major del Portal del Mirador de la catedral de Mallorca», a J. Yarza, F. Fité (eds.), *L'artista-artesa medieval a la Corona d'Aragó*, pp. 385-397; Joana Maria PALOU, *Pere Morey. Policromia de Pere Marçol. L'arcàngel Sant Miquel, segle XIV*, Palma, Museu de Mallorca, 2009; DD.AA., *Gran Enciclopèdia de la Pintura*, vol. 1, pp. 365-368; vol. 3, pp. 271-273, 309-317; vol. 4, pp. 329-332.

¹⁸ Maria Eugènia RIPOLL ROIG, «Els Campredon, una nissaga d'artistes medievals. Balanç de coneixences (segles XIII i XIV)», a Pau Cateura Bennàsser (coord.), *El Regne de Mallorca a l'època de la dinastia privativa. XVI Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1997, pp. 437-451.

llorquina de Macià Bonafè, donada a conèixer per Gabriel Llompart, ha estat especialment estudiada des de la perspectiva de l'obra: el cadirat del convent de Sant Francesc.¹⁹ Quant als estudis sobre els fusters francesos que treballaren al cor catedralici (Antoine Dubois i Philippe Fillau), ens hem de remetre a les publicacions de Mercè Gambús i Joan Domenge.²⁰ Antoni Pons i Francisco Molina han aportat dades noves sobre el retaule gòtic de la Seu i la seva possible connexió amb el mestre Llorenç Tosquella II.²¹ Per part seva, Antònia Juan ha presentat una lectura nova sobre la figura d'Huguet Barxa, així com també d'altres imaginaires versàtils que treballaven la pedra i la fusta (Pere Morey, Mateu Boscà, i els Tosquella).²² Per part nostra, hem aportat documentació nova per al coneixement del fuster Bartomeu Pol.²³

L'abast historiogràfic sobre el tema evidencia l'existència d'algunes mancances que pretenem esmenar en aquest estudi. D'una banda, la necessitat de dur a terme una anàlisi més profunda del col·lectiu dels fusters a la Mallorca medieval que s'ocupi de les vessants corporativa, formativa, professional, social i econòmica, que permeti conèixer-ne la significació en l'entramat artesanal de la ciutat de Mallorca. De l'altra, també cal fer una sistematització i actualització de dades relatives als mestres que treballaren en la producció d'obres escultòriques a la Mallorca medieval. L'articulació d'ambdues realitats es fonamenta en l'anàlisi de les fonts escrites i les obres conservades, tot des de la perspectiva sociològica de la Història de l'Art.

¹⁹ Gabriel LLOMPART, «Miscelánea de arquitectura y plástica sacra mallorquina (siglos XIII-XVI)», *Analecta Sacra Tarraconensia*, 46 (1973), pp. 91-92, 110-113, doc. XXVI, XXVII; Laura LÓPEZ IBORRA, «El cadiram de Sant Francesc de Palma-Porreres, una obra mallorquina de Macià Bonafè», a *Actes de les I Jornades d'Estudis Locals*, Porreres, Ajuntament de Porreres, 2007, pp. 27-43; Antoni PONS CORTÈS, Luis GONZÁLEZ ANSORENA, «La sillería gótica del convento de San Francisco de Palma. Historia, topografía y aspectos iconográficos», *Boletín del Museo e Instituto Camón Aznar*, 104 (2009), pp. 451-500.

²⁰ Mercè GAMBÚS, «La incidencia artística del taller de Damián Forment en Mallorca: Fernando de Coca (1512-15), Antoine Dubois (1514), Philippe Fillau (1514-1519) y Juan de Salas (1526-1536)», *BSAL*, 63 (2007), pp. 63-92; Joan DOMENGE I MESQUIDA, «Antonius Dubois d'Albavilla y Philipus Fillo de Orlenis en la catedral de Mallorca (1514-1519)», a Geneviève Bresc-Bautier, Thierry Crépin-Leblond, Elisabeth Taburet-Delahaye (dirs.), *La France et l'Europe autour de 1500. Croisements et échanges artistiques*, París, École du Louvre, 2015, pp. 255-272.

²¹ Antoni PONS CORTÈS, Francisco MOLINA BERGAS, «Reformas y pervivencias medievales en la Capilla Real de la Seu de Mallorca. El caso del retablo gótico del altar mayor (s. XV-XX)», *Porticvm. Revista d'Estudis Medievals*, 3 (2012), pp. 72-100.

²² Antònia JUAN VICENS, «La actividad escultórica de Huguet Barxa. Nuevas perspectivas», *Archivo Español de Arte*, 87/347 (2014), pp. 209-226; Antònia JUAN VICENS, *Lapiscida vel ymaginariu. L'art de la pedra a la Mallorca a la baixa edat mitjana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2014.

²³ Magdalena CERDÀ GARRIGA, «L'inventari de béns de mestre Bartomeu Pol, fuster (1523)», *BSAL*, 72 (2016), pp. 265-275.

LES FONTS

Per a l'estudi dels fusters i imaginaires partim de la consulta d'un corpus de fonts variat, que podem classificar essencialment en tres blocs. La bibliografia s'erigeix com una de les principals fonts d'informació, juntament amb les documentals. Entre tota la literatura emprada comptem la bibliografia específica, configurada pels estudis previs sobre els temes estudiats en el context medieval mallorquí, tal com hem especificat anteriorment a l'estat de la qüestió. D'altra banda, hem consultat un important recull de bibliografia de referència dels àmbits catalanoaragonès i europeu.

Atesa la mancança de dades per acostar-nos a l'estudi dels àmbits laboral, social i econòmic dels artesans, la recerca de documentació arxivística ha estat clau per assolir els objectius. Respecte d'això, cal tenir en compte que des del segle XIX diversos autors han publicat un nombre prou destacat de transcripcions de documents medievals que són de consulta i anàlisi obligades, juntament amb els inèdits, per abastar els temes que volem tractar. Entre els autors que han donat a conèixer aquestes fonts hem d'anomenar Josep Maria Quadrado, Antoni Pons Pastor, Gabriel Llopart, Joan Roselló Lliteras, Ramon Rosselló Vaquer, Maria Barceló Crespí, Jaume Sastre, Onofre Vaquer, etc.

Hem fet la recerca arxivística amb l'objectiu de completar i esmenar aquelles mancances que presentaven alguns dels aspectes que volíem tractar. Quant als arxius consultats, ens hem centrat en el buidatge dels dos fons més destacats pel que fa a l'estudi de l'Edat Mitjana: l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM) i l'Arxiu Capitular de Mallorca (ACM). També hem fet alguna consulta puntual al fons de l'Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM) i a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB). A continuació explicitem els tipus de fonts documentals consultades a partir de la seva classificació en arxius i sèries en funció de l'òrgan competent del qual emanen, i fem especial esment a la seva utilitat per a aquest treball.

Els **arxius notariais** formen part dels arxius de la fe pública i són una de les sèries més nombroses custodiades a l'ARM. La documentació notarial inclou registres de llibres d'actes, contractes o protocols d'una cronologia prou laxa, que abasta des del segle XIII fins al XX.²⁴ Aquest tipus de font s'erigeix com una de les primordials per acostar-nos al coneixement dels artífexs medievals gràcies a la informació socioeconòmica que aporta, per la qual cosa hem centrat bona part de la recerca en la consulta de protocols

²⁴ Ricard URGELL HERNÁNDEZ, *Arxiu del Regne de Mallorca. Guia*, Palma, Govern de les Illes Balears, 2000, pp. 73-75.

notarials. Hem fet el buidatge de devers dos-cents registres que abasten del segle XIV fins a principi del XVI, encara que ha prevalgut la consulta de registres del segle XV. Els protocols notarians recullen tipus de documents variats que ens han resultat prou útils; alguns dels més destacats són:

- Inventaris de béns. Fem especial referència als inventaris *post mortem* de fusters, que ens han servit per analitzar algunes qüestions relatives a la seva feina, com l'aproximació al taller, eines i matèries primeres. Així, cal referir que, malgrat que disposàvem d'alguns inventaris de béns d'artífexs ja publicats, no eren gaire nombrosos, per la qual cosa hem hagut de localitzar documents nous per poder disposar d'un volum significatiu de dades per poder fer l'anàlisi. En casos concrets, els inventaris venen completats amb els encants o subhastes públiques que duïen a terme la vídua o els hereus i que resulten d'especial interès per estudiar la transmissió i els preus de les eines.
- Testaments. Els testaments d'artífexs també aporten informació destacada per conèixer alguns aspectes sobre la presència i transmissió de les eines, el seguiment de l'ofici per part dels fills, el lloc d'enterament escollit, alguns béns preuats que posseïen, i les deixes i voluntats testamentàries.
- Contractes d'aprenentatge o encartaments. Informen sobre la primera passa que els joves havien de fer per entrar a formar part del col·lectiu, i resulten de consulta obligada per analitzar la faceta formativa de l'artesà. Es tracta d'un document molt tipificat que segueix una fórmula preestablerta, però que recull les dades necessàries per poder avaluar aquesta fase: el nom i la procedència social i/o geogràfica del pare o tutor del jove, el nom del mestre, el nom i edat del jove, els anys de durada de l'aprenentatge i les condicions en què es feia.
- Capítols matrimonials. Aquest tipus de documents, també molt tipificat segons la fórmula notarial, ens ha servit per analitzar l'estatus social de l'artesà, les relacions socials establertes i també l'interès en l'ascens dels seus descendents. El document informa de les dades essencials per poder establir una anàlisi: nom del marit, nom i edat de la muller, nom i ofici del pare de la jove i condicions consensuades (el dot). Hem examinat aquestes notícies des d'una perspectiva doble: els casaments de fusters i els matrimonis de les seves filles.
- Altres documents de perfil socioeconòmic. També hem recollit les dades emanades d'altres tipus de documents continguts en els protocols notarians, que resulten d'interès per analitzar el treball del col·lectiu i de l'estatus socioeconòmic dels membres. A tall d'exemple,

esmentem els deutors de tipus divers —interessen especialment aquells que recullen la compra de matèria primera—, la creació de companyies comercials, les procures, la compravenda de béns mòbils (esclaus) i immobles, etc.

Els **arxius de l'administració reial**, custodiats a l'ARM, refereixen la més alta de les magistratures existents en el Regne de Mallorca en representació directa del poder reial i els conformen els arxius de la Governació, Batllia, Vegueria, Reial Patrimoni, Reial Audiència, Jurat Privatiu de Censos i Tribunal de la Inquisició.²⁵ En relació amb els aspectes que volíem estudiar, ens hem centrat en el buidatge i consulta de dues sèries:

- Llibres de dades (Reial Patrimoni). Llibres de contingut comptable que recullen les *dades* o els pagaments efectuats pel procurador reial, dels quals es pot extreure informació rellevant, com ara: la relació i el salari de la figura de *mestre fuster de les obres del senyor rei*, consignada en l'apartat de nomenaments d'oficials reials i les obres efectuades en els immobles de propietat reial, eminentment al palau de l'Almudaina, referits en els apartats de *missions d'obres* i *dades extraordinàries*. Per avaluar l'evolució del càrrec hem consultat de manera selectiva aproximadament cent quaranta-cinc volums de la sèrie, amb un abast cronològic de més de dos-cents anys (1309-1532).
- Suplicacions (Governació). Contenen les accions judicials iniciades amb una sol·licitud per part d'un particular o col·lectiu als jurats i que aquests elevaven a la màxima autoritat competent, el lloctinent general, per arribar a una resolució mitjançant una provisió, una sentència, un decret, etc. La consulta d'aquesta sèrie ens ha estat útil per poder conèixer les primeres ordinacions del gremi dels fusters conservades, datades entre final del segle XV i principi del XVI, i que no havien estat publicades prèviament. Per localitzar les dades més antigues existents sobre el col·lectiu, vàrem consultar vint-i-un volums de la sèrie, datats entre la segona meitat del segle XIV i l'any 1526.

Els **arxius de l'administració regnícola**, custodiats a l'ARM, estan formats per un gran nombre de sèries emanades de la Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca, el Sindicat de Fora, el Consolat de Mar, el Col·legi de la Mercaderia, les corporacions gremials i els hospitals.²⁶ Per al nostre treball ens hem centrat en la consulta de les sèries següents:

²⁵ R. URGELL, *Arxiu del Regne*, pp. 23-38.

²⁶ *Ibidem*, pp. 39-52.

- Extraordinaris d'Universitat (Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca). Recullen les actuacions i decisions sobre els assumptes que els jurats resolien directament o per comissió. Els setze volums consultats de la sèrie, amb una cronologia que abasta del 1444 al 1510, recullen notícies de contingut divers: capítols sobre matèries primeres, queixes emanades del col·lectiu dels fusters, concessions, llicències i privilegis específics atorgats a fusters, franqueses de prevere i esment de càrrecs municipals.
- Extracció d'oficis (Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca). Recull l'elecció dels oficis i càrrecs municipals. La consulta dels setze volums compresos entre el segle XV i l'any 1537 ens ha permès conèixer aquells artesans dedicats al treball de la fusta que ocuparen càrrecs en l'Administració municipal, essencialment el de conseller dels menestrals del Gran i General Consell, aspecte útil per analitzar la puixança social del col·lectiu i d'algun dels seus membres.
- Llibres de talles (Universitat de la Ciutat i Regne de Mallorca). Font de contingut fiscal per a l'administració dels impostos directes extraordinaris i que recull els noms dels contribuents, la seva filiació social o ofici, el domicili i la quota assignada. Val a dir que les *talles* medievals més destacades han estat estudiades i publicades per Maria Barceló Crespi (1478, 1512).²⁷ Juntament amb aquestes, també hem analitzat la més tardana, del 1532-1533. L'anàlisi de la font ens ha permès conèixer la concentració de tallers de fusters en la geografia urbana, la consideració social dels mestres i la seva situació econòmica.

De manera puntual, hem consultat documents d'altres sèries de l'ARM que no hem inclòs en la classificació anterior, ja que ens han reportat un impacte mínim o els hem consultat molt poc. Entre aquestes sèries esmentem: Escrivania de Cartes Reials, Lletres Comunes, Audiència, Còdexs i la Llista d'Homes d'Armes (1515).

Un altre gran fons destacat de documentació consultada és a l'arxiu catedralici (ACM).²⁸ Hem consultat les sèries següents:

²⁷ Maria BARCELÓ CRESPI, *La ciutat de Mallorca en el trànsit a la modernitat*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1988; Maria BARCELÓ CRESPI, *La talla de la ciutat de Mallorca, 1512*, Palma, Universitat de les Illes Balears, 2002.

²⁸ Vegeu: Josep MIRALLES SBERT, *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*, 3 vol., Palma, Imprenta Mossèn Alcover, 1943; Magdalena QUIROGA CONRADO, «L'Arxiu Capitular», a A. Pascual (co-ord.), *La Seu de Mallorca*, pp. 288-295.

- Llibres de Fàbrica. Sèrie documental de cronologia laxa (segles XIV-XIX) en la qual consten les partides d'ingressos i de despeses per a la construcció i el manteniment de l'edifici de la catedral. Es tracta, per tant, d'una font indispensable per conèixer la participació dels fusters i imaginaires en l'edifici més preeminent del gòtic mallorquí. De la font ens interessa la part de *dades* o pagaments, i més especialment els apartats titulats: *dades de mestres fusters*, *dades comunes*, *dades extraordinàries*, *dades de compra de fusta*, *salaries*, *albarans*, etc., que aporten informació sobre el taller de fusters de la Seu, el càrrec de *mestre fuster major de la Seu*, els seus efectius (mestres, fadrins i esclaus), els tipus de treballs que efectuaven, els salaris setmanals i anuals percebuts i les actuacions puntuals d'altres mestres requerits per la fàbrica. A causa de l'excel·lent valor d'aquesta sèrie, els volums d'època medieval han protagonitzat diversos estudis i transcripcions per part de Josep Maria Quadrado, Joan Domenge i Jaume Sastre, amb una cronologia que abasta els segles XIV i XV.²⁹ Així i tot, atesa la parcialitat en la transcripció de Quadrado relativa als segles XV i XVI, varem fer el buidatge dels quaranta-nou volums originals, que abasten des del 1430 fins al 1520.
- Llibres de Sagristia. Llibres en els quals l'eclesiàstic regent de la sagristia de la Seu anotava les rebudes, s'hi localitzen l'enterrament d'alguns mestres i familiars, així com les dades relatives als preparatius de les celebracions litúrgiques i a les reparacions d'ornaments litúrgics per part d'artesans de la fusta. De la sèrie, que arrenca a final del segle XIV, se n'han publicat alguns fragments transcrits essencialment per Gabriel Llompart. Nosaltres n'hem consultat una selecció de vint-i-dos volums d'entre 1389 i 1507.
- Llibres de Clavaria. Llibres en els quals el clavari —el responsable de rebre les quantitats en moneda i custodiar-les— anotava les rebudes i les dades efectuades en concepte d'imposts, talles, deixes, etc. Entre les referències consignades a les rebudes ens interessa remarcar l'apartat de *rebudes de cossos*, en què es consignen pagaments per a enterraments d'artesans o dels seus familiars, que ens resulten útils per analitzar la vàlua social del col·lectiu. En canvi, les rebudes aporten informació sobre els pagaments efectuats al mestre major i a altres artesans per al muntatge d'escenografies efímeres d'ús litúrgic. De la sèrie, n'hem consultat cinquanta-un volums, seleccionats amb una cronologia que abasta des del principi de la sèrie, l'any 1411, fins al 1523.

²⁹ Vegeu les referències aportades a l'estat de la qüestió.

Pel que fa a l'Arxiu Diocesà de Mallorca, hem fet consultes puntuals en alguns volums de la sèrie de Miscel·lànies, que aporten alguna informació sobre els artífexs (treballs, càrrecs, habitatges). Per consultar els pergamins dels arxius parroquials de Palma, ens ha estat útil recórrer als volums de registres documentals publicats per Joan Rosselló i Lliteras.³⁰ Per altra banda, vàrem fer el buidatge d'alguns volums de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona amb l'objectiu de localitzar més dades sobre els treballs de Pere Torrent a Mallorca.

En darrer lloc, hem de comentar altres tipus de fonts, entre les quals hi ha les obres conservades dels artistes estudiats, document preeminent per a l'historiador de l'art i necessari per poder definir l'estil i la mestria de l'artífex. Altres fonts de tipus iconogràfic, com la pintura gòtica, ens han servit per conèixer aspectes vinculats a la feina de l'artesà medieval, com ara la configuració del taller i les eines que emprava.

³⁰ A tall d'exemple: Joan ROSSELLÓ LLITERAS, *Els pergamins de l'arxiu parroquial de Santa Eulàlia*, Vol. 3: 1400-1545, Palma, Consell de Mallorca, 2001.